

Оксана Дзюбенко

Концепт навчання в мовній картині світу української студентської молоді (за даними психолінгвістичного експерименту)

Studia Ukrainica Posnaniensia 3, 53-62

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**КОНЦЕПТ НАВЧАННЯ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ
УКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ
(ЗА ДАНИМИ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО
ЕКСПЕРИМЕНТУ)**

ОКСАНА ДЗЮБЕНКО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ — Україна

**KONCEPT NAUCZANIE W JEZYKOWYM OBRAZIE ŚWIATA
UKRAIŃSKIEJ MŁODZIEŻY STUDENCKIEJ
(WEDŁUG DANYCH EKSPERYMENTU PSYCHOLINGWISTYCZNEGO)**

OKSANA DZIUBENKO

Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Kijów — Ukraina

STRESZCZENIE. Artykuł poświęcony jest analizie konceptu *nauczanie* w językowym obrazie świata ukraińskiej młodzieży studenckiej na podstawie przeprowadzonego asocjatywnego eksperymentu psycholingwistycznego. Przeanalizowano pola asocjatywne nazw bazowych, stanowiących części składowe subkonceptów konceptu *nauczanie*, ustalono zaktualizowane komponenty znaczeń konceptu *nauczanie* w środowisku studenckim jako wyrazicieli ideologii współczesnego społeczeństwa.

**CONCEPT EDUCATION IN UKRAINIAN STUDENTS'
LANGUAGE MAPPING OF THE WORLD
(BASED ON PSYCHOLINGUISTIC EXPERIMENT)**

OKSANA DZIUBENKO

Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv — Ukraine

ABSTRACT. The article studies the modern content of the concept EDUCATION on the basis of associative psycholinguistic experiment. It analyzes the associative fields of basic components and subcomponents of the concept EDUCATION, reveals the actualized components of the concept EDUCATION in the students' environment as an expression of ideology of modern society.

У сучасних лінгвокогнітивних дослідженнях набувають поширення експериментальні психолінгвістичні прийоми. Авторка цієї статті звернулася до опису МКС студентської молоді на основі проведеного асоціативного психолінгвістичного експерименту. Адже асоціативний експеримент — одна з найбільш опрацьованих й ефективних методик аналізу концептів, що й становить актуальність дослідження.

У цій розвідці розв'язуватимемо таке завдання: спробуємо встановити актуалізовані компоненти смислів концепту НАВЧАННЯ в студентському середовищі, оскільки вони є виразниками ідеології сучасного суспільства. Для реалізації завдання обрано чинник вільного асоціативного експерименту, що мотивовано, по-перше, тим, що він найповніше відповідає реалізації завдан-

ня, по-друге, метод експерименту знаходиться в руслі сучасних лінгвістичних тенденцій¹. Асоціативні реакції — найпростіші вербалізовані реакції, що безпосереднього (в термінах У. Чейфа — *immediate*) належать модусу загалом і зокрема модусу мовної поведінки.

Зупинімося на технології проведення експерименту. Загальновідомо, що на виникнення асоціацій впливає низка факторів: індивідуальні особливості, етнокультурна приналежність респондентів і комунікативна ситуація, тому умови експерименту (стимулюючий матеріал, інструкція, комунікативна ситуація) є одним із найбільш суттєвих моментів: неоднакові умови можуть активізувати різні компоненти смислів, тому для досягнення максимально достовірних результатів експерименту враховано напрацювання й рекомендації психолінгвістів. У процесі проведення вільного асоціативного експерименту вироблено таку методологічну модель: 1) стимули розміщуємо у випадковому порядку; 2) таблицю стимулів збалансовуємо за певним набором ознак, напр., враховуємо, що слова, які можуть викликати антонімічні реакції, мають бути розміщені не по сусідству; 3) стимули доповнюємо фоновими лексемами з інших сфер; 4) інструкцію формулюємо грамотно й чітко, однаково для всіх груп респондентів (як у писемній, так і в усній формах); 5) обов'язково фіксуємо найпершу асоціацію; 6) час, відведений для запису асоціації, обмежуємо до 10 с; 7) для отримання достовірних результатів залучаємо достатню кількість респондентів; 8) експеримент проводимо не одночасно з усіма респондентами, а в кілька прийомів, з однією чи двома групами студентів (до 25 осіб); 9) оптимальним є усно-писемний характер експерименту: експериментатор диктує стимули, а респонденти констатують асоціативні реакції в писемній формі.

У концептуальному аспекті асоціювання — це мисленнево-психічна операція зв'язування реальних характеристик об'єкта, що інтеріоризовані у свідомості людини, з властивостями інших об'єктів, тому вербалізована реакція передбачає такі операції: сприйняття слова-стимулу та співвіднесення з еталоном іншої, так званої донорської, суміжної тематичної сфери. Асоціативним аналогом переважно є те, що ціннісно марковане відображено у свідомості носіїв мови, тому найчастотніші асоціативні реакції можуть показати актуалізовані в межах певної лінгвокультури відтінки смислів слів-стимулів. Проведений авторкою цього дослідження вільний асоціативний експеримент базувався на технології, описаній В. Волковим². У експерименті брали участь 300 студентів віком від 17 до 22 років. Анкетування було анонімним. Респондентам запропоновано 9 слів-стимулів, 6 з яких є іменами базових складових субконцептів концепту НАВЧАННЯ, а 3 — фонові стимули. Список слів-стимулів виглядав так: *розумний, учень, дерево, учитель, знання, автобус, розум, вода, дурень*. У ході експерименту слова-стимули озвучені експериментатором. На основі отриманих анкет створена база даних, в яку не були внесені асоціації на фонові стимули. Ця база даних і стала емпіричним матеріалом для подальшого аналізу.

Отримані асоціати розподілено на семантичні та фонетичні, їх кількісне співвідношення варіювалося залежно від слова-стимулу. Найбільш інформативними виявилися семантичні реакції. Класифікація асоціацій за типом зв'язку й інші класифікації не відповідали поставленому завданню, тому

¹ Див.: Т. О. Попова, *Психосемантичні універсали етичних концептів в етномовній картині світу*, Київ 2004; І. Чередниченко, *Асоціативний психолінгвістичний експеримент як ефективний спосіб дослідження тезаурусу мовної особистості*, [в:] „Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство)”, Кіровоград 2001, в 2 ч., с. 559–568.

² В. В. Волков, *Введение в психолінгвістику*, Ужгород 1994.

семантичні асоціації було згруповано не за типом зв'язку в асоціативній парі, а за семантичною близькістю. Було визначено, що асоціації є еталонами слів-стимулів у свідомості респондентів, тому їх розподілили за, так званими, донорськими сферами, яким належать еталони-асоціати. Семантичні компоненти розміщені за кількісними характеристиками, тим самим було виявлено вербальні кореляти, що існують у свідомості респондентів. Упорядкований за частотністю набір реакцій на слово-стимул у науковій літературі прийнято називати асоціативним полем або розподіленням реакцій³. Асоціативне поле відображає актуальні для носіїв певної лінгвокультури відтінки слова-стимулу. Асоціативне поле має зональну структуру. На основі кількісних характеристик виділяють й асоціативне ядро та периферію. Узявши за основу ознаки поля, наведені в збірнику *Полеві структури у системі мови*⁴, спробуємо подати вербальні кореляти асоціативних полів, які отримано під час асоціативного експерименту. Аналіз розпочинаємо з асоціативного поля лексеми *учитель*, що є іменем субконцепту УЧИТЕЛЬ. У структурі цього асоціативного поля ядерними репрезентантами першої зони вважаємо еталони тематичних груп “атрибути вчителя” (8,0%), “навчальні заклади” (8,0%), “знання” (7,7%), “наставник” (6,7%); ядерними компонентами другої зони — “позитивні характеристики” (5,8%), “суб’єкт навчання” (5,1%), “суворий” (5,1%), “розумний” (4,8%), “процес навчання” (4,8%), “мудрість” (4,2%), “навчання” (3,8%), “негативні характеристики” (3,5%), “родинні, дружні відносини” (3,2%), об’єкт навчання (3,2%). Решта складають периферію (див. Табл. 1). Зауважмо, що в таблицях курсивом подаємо конкретні асоціати (чи їх об’єднання в тематичні сфери) в оригінальному написанні інформантів, а звичайним (“прямим”) шрифтом — узагальнені авторкою тематичні сфери.

Таблиця 1.

Асоціативне поле лексеми *учитель*

№	Тематичні сфери	Кількість асоціатів
1	атрибути вчителя (дошка, указка, крейда, журнал)	10,6%
2	навчальні заклади (школа, університет)	8,0%
3	знання	7,7%
4	наставник (провідник, наставник, сенсей, гуру, наставник в житті, дороговказ)	6,7%
5	позитивні характеристики (найкращий, доброта, улюблений, хороший, повага, людяність, порядний, цікавий, розуміння, справедливість, молодець, герой, скарб)	5,8%
6	суворий	5,1%
7	суб’єкт навчання (вчителька, педагог, вихователь, асистент)	5,1%

³ Е. В. Ягунова, *Експеримент в психолінгвістике: конспекты лекций и методические рекомендации*, Санкт-Петербург 2005, с. 33.

⁴ *Полевые структуры в системе языка*, под ред. З. Д. Поповой, Воронеж 1989.

8	розумний	4,8%
9	процес навчання (урок, лекція, книга, клас, оцінка)	4,8%
10	мудрість	4,2%
11	навчання	3,8%
12	негативні характеристики (злий, дурник, кричить, правий завжди, надоїв, вбивця, кат)	3,5%
13	родинні, дружні відносини (батько, мама, мамка, тато, батьки, друг)	3,2%
14	об'єкт навчання (учень, учні)	3,2%
15	допомога	2,2%
16	антропоніми (Ірина Станіславівна, Надія Сергіївна, Корановський, Лучканин С. М., Наталія Іванівна, Олена Анатоліївна)	1,9%
17	жіноча стать	1,9%
18	взірець	1,6%
19	решта	16,1%

Межа між ядром і периферією, а також між різними зонами ядра та периферії, як бачимо, не є чіткою й визначеною, а дещо розмита. Це асоціативне поле характеризується поліцентричністю. Отже, більшість респондентів дали високу оцінку учителю як суб'єкту навчання, актуалізувавши семи “знання”, “розумний”, “мудрість”, “родинні, дружні стосунки”; 5,1% респондентів виділили еталон “суворий”; лише 3,5% інформантів актуалізували сему “негативні характеристики”.

Асоціативне поле лексеми *учень* має таку поліцентричну структуру: першу ядерну зону наповнюють еталони тематичної групи “навчальні заклади” (23,5%); до другої ядерної зони відносимо асоціати зі сфер “атрибути учня” (14,1%), “об'єкт навчання” (10,0%), “суб'єкт навчання” (6,4%); до третьої ядерної зони — “вік” (5,5%) “позитивні характеристики” (4,8%), “старанність” (4,2%), “розумний” (3,5%), “процес навчання” (3,5%). Семи “негативні характеристики”, “нещастя”, “лінь”, “я”, “людина” складають першу зону периферії асоціативного поля лексеми *учень*, решта наповнюють другий шар периферії (див. Табл. 2).

Асоціативне поле лексеми *учень*

№	Тематичні сфери	Кількість асоціатив
1	навчальні заклади (<i>школа, школа № 1, ліцей, університет, гімназії, Києво-Могилянський колегіум</i>)	23,5%
2	атрибути учня (<i>шкільна форма, костюм, піджак, у халаті, парта, портфель, рюкзак, ранець, дошка, зошит, щоденник</i>)	14,1%
3	об'єкт навчання (<i>школяр, школяр 1-4 класів, першокласник, студент, учениця</i>)	10,0%
4	суб'єкт навчання (<i>учитель, вчителька, викладач</i>)	6,4%
5	вік (<i>молодий, молодість, маленький, малий, юність, незрілий, людина у відповідній віковій категорії, старший, зрілість</i>)	5,5%
6	позитивні характеристики (<i>кмітливий, потенціал, зразковий, гарний, охайність, вихований, допитливий, відповідальний, працелюбний</i>)	4,8%
7	старанність	4,2%
8	розумний	3,5%
9	процес навчання (<i>ЗНО, сесія, уроки, пара, залік, оцінка</i>)	3,5%
10	негативні характеристики (<i>поганий, бешкетник, злочинець, неохайність, клоун</i>)	1,9%
11	нещастя (<i>страждання, біда, бідолаха, раб, холоп</i>)	1,9%
12	навчання (<i>вчити, вчитись</i>)	1,6%
13	лінь	1,6%
14	решта	17,5%

Отже, *учень* насамперед аналогізується з навчальним закладом. Також підкреслюються позитивні характеристики учня за допомогою актуалізації сем “старанність”, “розумний”, “позитивні характеристики”. На відміну від цих компонентів, негативно оцінні семи не є продуктивними в структурі асоціативного поля лексеми *учень*, а наповнюють лише периферію (“негативні характеристики”, “нещастя”, “лінь”).

Звернімося до аналізу асоціативного поля лексеми *знання*. Ядро цієї лексеми має двошарову будову: до першої зони відносимо компоненти “сила” (17,5%) і “книга” (11,8%); до другої — “розум” (5,1%), “глибокі” (4,7%), “навчальний заклад” (4,0%), “позитивні характеристики” (4,0%), “важко” (3,7%), “успіх”

(3,4%), “мудрість” (3,4%). Еталони, що наповнюють **периферію**, розподілимо на дві зони: до першої, наближеної до ядра, зараховуємо асоціати зі сфер “багатство, скарб” (3,0%), “всеосяжність” (3,0%), “потрібні” (3,0%), “вміння, навички” (2,7%), “майбутнє” (2,4%), “навчання” (2,0%), “досвід” (2,0%), решта наповнюють другу зону периферії (див. Табл. 3).

Таблиця 3.

Асоціативне поле лексеми *знання*

№	Тематичні сфери	Кількість асоціатів
1	<i>сила</i>	17,5%
2	<i>книга</i>	11,8%
3	<i>розум</i>	5,1%
4	<i>глибокі</i>	4,7%
5	навчальний заклад (<i>школа, університет, навчальний заклад</i>)	4,0%
6	позитивні характеристики (<i>щастя, корисний, користь, самодостатність, перевага, впевненість, спокій, цікаве</i>)	4,0%
7	<i>важко</i>	3,7%
8	<i>успіх</i>	3,4%
9	<i>мудрість</i>	3,4%
10	<i>багатство, скарб</i>	3,0%
11	<i>всеосяжність (альфа й омега, вічне, найважливіше в житті, довготривале, все)</i>	3,0%
12	потрібні (<i>необхідність, потрібні, за плечима не носити</i>)	3,0%
13	<i>вміння, навички</i>	2,7%
14	<i>майбутнє</i>	2,4%
15	<i>навчання</i>	2,0%
16	<i>досвід</i>	2,0%
17	<i>робота, професія</i>	1,7%
18	<i>решта</i>	22,4%

Отже, суспільна свідомість репрезентує ціннісний аспект характеристики знань, що досягається за допомогою асоціатів “сила”, “багатство, скарб”, “майбутнє”, “потрібні”, “робота, професія”, “світло”. Сема “книга” мотивована тим, що її сприймають як джерело знань.

Щодо структури асоціативного поля лексеми *розум*, то ядро цього поля умовно поділено на три зони. Еталони з тематичної групи “мозок, голова” складають перший шар, що є досить чисельним (29,8%). На другому рівні містяться компоненти “знання” (8,2%), “сила” (7,2%); на третьому — “чеснота, окраса” (4,8%), “велич, глибина” (4,1%), “невтомна праця, старанність, навчання” (4,1%), “книга” (3,4%) (див. Табл. 4).

Таблиця 4.

Асоціативне поле лексеми *розум*

№	Тематичні сфери	Кількість асоціатів
1	мозок, голова	29,8%
2	знання	8,2%
3	сила	7,2%
4	чеснота, окраса (цінність, краса, повага, перевага, потрібний, добрий, чеснота, впевненість, все)	4,8%
5	велич, глибина (великий, вищий, всеосяжний, глибокий, глибина, вічний)	4,1%
6	невтомна праця, старанність, навчання	4,1%
7	книга	3,4%
8	інтелект	2,7%
9	світло	2,7%
10	мудрість	2,7%
11	успіх	2,1%
12	галузі знань (біологія, гістологія, хімія, психологія)	2,1%
13	думка	2,1%
14	решта	24,1%

Отже, як і *знання*, наївна свідомість тлумачить *розум* як чесноту, він набуває найвищої оцінки.

Наступним об’єктом аналізу є асоціативне поле лексеми *розумний*. За кількісним показником можна вважати ядерними першої зони еталони, що нале-

жать тематичним групам “об’єкт навчання” (11,8%), “кмітливий” (7,1%), “книга” (6,0%), “чоловіча стать” (5,5%), “успіх” (4,9%). Другий шар складають асоціати зі сфер “позитивні характеристики” (4,4%), “видатні особистості” (3,6%), “людина” (3,6%), “мудрість” (3,6%), “суб’єкт навчання” (3,0%), “мозок” (3,0%), “я” (3,0%), “знання” (2,7%). Наближеними до ядра є семи “професор”, “окуляри”, “професії”, “вчений”, “освіта”, “розум”, “ботанік”, “перспектива, робота, кар’єра”, які відносимо до периферії першої зони. Решта компонентів складають периферію другої зони (Табл. 5).

Таблиця 5.

Асоціативне поле лексеми *розумний*

№	Тематичні сфери	Кількість асоціатів
1	об’єкт навчання (<i>учень, учні, учениця, школяр, студент, студентство, студент механіко-математичного факультету</i>)	11,8%
2	кмітливий	7,1%
3	книга	6,0%
4	чоловіча стать (<i>чоловік, хлопець</i>)	5,5%
5	успіх	4,9%
6	позитивні характеристики (<i>цікавий, відмінник, свідомий, старанність, відповідальність, винахідливий, вмілий, дотепний, урівноважений, впевнений, уважний, молодець, мрія</i>)	4,4%
7	видатні особистості (<i>Ейнштейн, Білл Гейтс, Аристотель, Кирило Розумовський, Шерлок Холмс, Т. Шевченко, Бор, Платон</i>)	3,6%
8	людина	3,6%
9	мудрість	3,6%
10	суб’єкт навчання (<i>учитель, викладач, сенсей</i>)	3,0%
11	<i>мозок</i>	3,0%
12	<i>я</i>	3,0%
13	знання (<i>ерудиція, ерудит, IQ, знати, багато знає, знання</i>)	2,7%
14	<i>професор</i>	2,2%
15	<i>окуляри</i>	2,2%

17	професії (лікар, науковець, технар, кібернетик, суддя, математик)	2,2%
18	вчений	1,9%
19	освіта	1,9%
20	розум	1,6%
21	ботанік	1,6%
22	решта	24,0%

Отже, лексема *розумний* наділена позитивно-оцінною семантикою (напр., “успіх”, “позитивні характеристики”, “перспектива, робота, кар’єра”). Проте деякі компоненти мають негативну конотацію: напр., асоціат “ботанік”, що належить до сленгової лексики та означає людину, яка цілком віддана навчанню, характеризується відсутністю особистих зацікавлень та, як правило, креативності. Виокремимо й асоціати “професор”, “окуляри”, “вчений”, що для української молоді є еталонами розумної людини

Аналіз асоціативного поля лексеми *дурень* дав змогу виділити такі семантичні групи: першу ядерну зону складають компоненти “нерозумний, тупий” (14,2%), “Іван” (5,7%), “неосвічений, незнаючий” (5,3%), “різко негативні характеристики” (5,3%), “бовдур, ідіот” (5,0%); на другому рівні — асоціати зі сфер “антропоніми” (3,6%), “гра в карти” (3,2%), “друг, одногрупник” (3,2%).

Таблиця 6.

Асоціативне поле лексеми *дурень*

№	Тематичні сфери	Кількість асоціатів
1	нерозумний, тупий	14,2%
2	<i>Іван</i>	5,7%
3	неосвічений, незнаючий	5,3%
4	різко негативні характеристики (<i>неповага, смерть, дегенерат, драгувати, нещастя, страждання, пропавша людина</i>)	5,3%
5	бовдур, ідіот (<i>телепень, бовдур, ідіот, йолоп, невіглас, блазень</i>)	5,0%
6	антропоніми (<i>Артем, Бодік, Ігор, Нікіта, Валерчик, Висоцький, Черпак, Саша, Ярік</i>)	3,6%
7	гра в карти	3,2%
8	<i>друг, одногрупник</i>	3,2%

9	тварини, птахи (<i>олень, осел, баран, краб, дятел</i>)	2,5%
10	клоун	2,5%
11	<i>лінь</i>	2,1%
12	об'єкт навчання (<i>учень, студент</i>)	2,1%
13	<i>хлопець</i>	2,1%
14	нещастя	2,1%
15	навчальний заклад (<i>ПТУ, бурса, школа</i>)	2,1%
16	безтурботність, веселість (<i>веселий, сміх, легко живе</i>)	1,8%
17	решта	37,0%

Еталони, що належать тематичним групам “тварини, птахи” (2,5%), “клоун” (2,5%), “лінь” (2,1%), “об'єкт навчання” (2,1%), “хлопець” (2,1%), “навчальний заклад” (2,1%) відносимо до периферії першої зони, решту компонентів, наведених у Табл. 6, зараховуємо до периферії другої зони. Зауважмо, що українські респонденти подали етнокультурний еталон “Іван”, актуалізувавши сему “казковий персонаж”. Також наведемо деякі приклади асоціатів, що належать периферії, яка наближена до ядра.

В українській мові дослідницьку увагу привертають еталони *олень, осел, баран, краб, дятел* зі сфери “тварини, птахи”. Образи-еталони *осел* і *баран* мають широке мовне представництво в наївному та літературно-художньому дискурсах українського мовного простору. Образи-еталони *олень, краб* і *дятел* виявлені лише на зрізі сьогодення й не засвідчені в інших типах дискурсів, що демонструє динамічність концепту.

Проаналізувавши асоціативні поля визначених слів-стимулів, що є іменами ключових субконцептів концепту НАВЧАННЯ, можемо зробити такі висновки: всі аналізовані асоціативні поля характеризуються поліцентричною структурою. З'ясовано, що семантичні компоненти асоціативних полів лексем *знання, розум* і *розумний* мають позитивно-оцінну конотацію. Лексема *дурень* характеризується негативно-оцінним забарвленням. Асоціативні поля лексем *учитель* і *учень* містять більшість позитивно маркованих компонентів, проте деякі семи наділені негативною конотацією.